

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه سمنان
دانشکده علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه:

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته زبان و ادبیات فارسی

عنوان:

تصحیح انتقادی دیوان لامعی گرگانی با تحقیق

در آثار، احوال و سبک شاعر

استاد راهنما:

دکتر عصمت اسماعیلی

استاد مشاور:

دکتر داود محمدی

پژوهشگر:

محمد درزی

مهر ماه ۱۳۸۹

دانشگاه گیلان
دانشکده علوم انسانی

باسمه تعالی

شماره .....

تاریخ .....

پیوست .....

صور تجلسه دفاع

با تأییدات خداوند متعال جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد آقای محمد درزی

به شماره دانشجویی: ۸۷۱۲۲۲۹۰۰۶۹ در رشته: زبان و ادبیات فارسی

با عنوان: " تصحیح انتقادی دیوان لامعی گرگانی با تحقیق در آثار و سبک شاعر "

" Evaluative correction of collection of lameiye gorgani "

با حضور استاد (استادان) راهنما ، مشاور و هیأت داوران در دانشکده علوم انسانی در تاریخ: ۸۹/۷/۲۸

تشکیل گردید و در این جلسه پایان نامه (به تعداد ۴ واحد) با موفقیت مورد دفاع قرار گرفت .

نامبرده نمره به عدد: ۱۹/۵ حروف: شصت و نه
با درجه عالی دریافت نمود.

امضاء

استاد راهنما : دکتر عصمت اسماعیلی

امضاء

استاد مشاور : دکتر داود محمدی

امضاء

استاد داور داخلی/خارجی : دکتر ناصر رحیمی

امضاء

استاد داور داخلی/خارجی :

دکتر علیرضا عرفانی
رئیس دانشکده علوم انسانی

دکتر علی محمد شاه سنی
مدیر تحصیلات تکمیلی دانشکده

سرمان کتبی مرکز اسناد و کتابخانه

پرودین گیلان، دانشکده علوم انسانی

تلفن: ۳۳۳۳۷۵۲

فکس: ۳۳۳۳۳۲۲

اظہارنامہ دانشجو

موضوع پایان نامہ : تصحیح انتقادی دیوان لامعی گرگان با تحقیق در آثار و سبک شاعر

استاد راهنما : دکتر عصمت اسماعیلی

نام دانشجو : محمد درزی

شماره دانشجویی: ۸۷۱۲۲۲۹۰۰۶۹

اینجانب: محمد درزی دانشجوی دوره کارشناسی ارشد رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی

دانشکده: علوم انسانی دانشگاه : سمنان

گواهی می‌نمایم که تحقیقات ارائه شده در این پایان‌نامه توسط شخص اینجانب انجام شده و صحت و اصالت مطالب نگارش شده مورد تأیید می‌باشد و لذا در موارد استفاده از کار دیگر محققان به مرجع مورد استفاده اشاره شده است. بعلاوه گواهی می‌نمایم که مطالب مندرج در پایان‌نامه تاکنون برای دریافت هیچ نوع مدرکی یا امتیازی توسط اینجانب یا فرد دیگری در هیچ جا ارائه نشده است و در تدوین متن پایان‌نامه چارچوب (فرمت) مصوب دانشگاه را به طور کامل رعایت کرده‌ام.

امضاء دانشجو:

تاریخ: ۸۹، ۸، ۲۷

کلیه حقوق مترتب بر نتایج مطالعات این پایان نامه متعلق به دانشگاه سمنان است و بدون اجازه‌ی کتبی دانشگاه سمنان به شخص ثالث قابل واگذاری نیست همچنین استفاده از اطلاعات و نتایج موجود در پایان نامه بدون ذکر مرجع مجاز نمی‌باشد.

تقدیم به

پدر و مادر مهربان

و

برادر و خواهر فداکارم

که بسان باران

سرشار از طراوت تکرارند

تشکر و قدردانی

«منت خدای را -عزّ و جلّ- که طاعتش موجب قربت است و به شکر اندرش مزید نعمت. هر نفسی که فرو می‌رود ممدّ حیات است و چون بر می‌آید مفرّح ذات. پس در هر نفسی دو نعمت است و بر هر نعمت شکری واجب». (گلستان، ص: ۲۰)

و اما بعد، سپاس بی‌کران خود را نثار استاد راهنمای فرزانه‌ام سرکار خانم دکتر اسماعیلی می‌کنم که در این مدت متحمل زحمات فراوانی شدند و مزاحمت‌های گاه و بیگاه بنده را با صبوری تحمل فرمودند و با لطف و محبتی مثال زدنی به راهنمایی و کمک به این دانشجوی کوچکشان مبادرت ورزیدند. صمیمانه از ایشان تشکر می‌کنم و آرزوی سعادت و سلامت برای ایشان دارم. قدردانی و تشکر خود را نثار استاد گرامی جناب آقای دکتر محمدی می‌کنم، که با دقتی بی‌مانند تمام پایان نامه اینجانب را مورد نقد و تتبعی موشکافانه قرار دادند و بنده را از مشاوره‌های سودمندشان بهره‌مند ساختند.

از استاد ساعی و بزرگوارم جناب آقای دکتر رحیمی کمال تشکر را دارم که داوری این پایان نامه را پذیرفتند و به این دانشجوی کوچک خود با راهنمایی‌ها و انتقاداتشان بهره و حصه‌ای رساندند. در پایان از خانواده‌ی محترمم کمال تشکر را دارم. پدر و مادر عزیزم که با مهربانی و صبوری مثال زدنی بهترین پشتیبان و راهنمای من در تمام طول زندگی‌ام بودند و برادر و خواهر فداکارم که همواره بهترین مشوقانم در زندگی بودند. صمیمانه دست همه‌ی‌شان را می‌فشارم و خالصانه‌ترین سپاس‌هایم را نثارشان می‌کنم. به عنوان خاتمه‌ی کلام از تک تک همکلاسی‌هایم که در تمام این شش سال -چه دوره‌ی کارشناسی و چه کارشناسی ارشد- در کنارم بهترین خاطرات زندگی‌ام را رقم زدند، تشکر می‌کنم و به طور خاص از آقای رسول گلپایگانی رفیق شفیقم که در تمام این دو سال چون برادری در لحظات غم و شادی در کنارم بود قدردانی می‌کنم.

تو خشنود باشی و ما رستگار

خدایا چنان کن سرانجام کار

چکیده

نسخه‌های خطی در بردارنده‌ی بخش عمده‌ای از پیشینه‌ی فرهنگی و تاریخی یک جامعه هستند، که با رجوع به آنها می‌توان از گذشته آگاهی یافت و از آن به عنوان چراغی برای پیمودن آینده بهره جست.

لامعی گرگانی-شاعر عهد سلجوقی- در سال ۴۱۰ه.ق در بکرآباد گرگان دیده به جهان گشود. وی در شاعری مقلد فرخی، عنصری و منوچهری بوده است و معزی را از مقلدان او می‌دانند. تاریخ دقیق فوت او مشخص نیست؛ اما به یقین می‌دانیم که تا سال ۴۵۵ه.ق در قید حیات بوده است. مهمترین مضمون شعری در دیوان وی مدح و پس از آن عشق و توصیف طبیعت است. لامعی به سبک خراسانی شعر می‌سروده و ویژگی‌های زبانی، ادبی و فکری این سبک در شعر او آشکار است. صورخیال در شعر لامعی در بسیاری موارد تقلید و تلفیقی است از تصویرسازی‌های شاعران دیگر؛ اما او در تقلید چنان هنرمندانه عمل کرده که در قیاس با شاعران مقلد عصر باید وی را خلاق دانست. در اشعار لامعی بدیع لفظی بیش از بدیع معنوی به کاررفته است. اوزان شعری لامعی از تنوع قابل توجهی برخوردار است و مهمترین قالب شعری وی قصیده است.

تحقیق حاضر از چهار فصل تشکیل شده است. فصل اول کلیات تحقیق را در بر می‌گیرد. در فصل دوم، از مبانی نظری تحقیق سخن رفته است. در فصل چهارم از زندگی‌نامه‌ی شاعر، سبک و مضامین شعری وی، اوزان و آرایه‌های ادبی به کار رفته در اشعار وی سخن رفته است و در نهایت درباره‌ی نسخه‌ها و مراحل کار این پایان نامه بحث شده است. درباره‌ی مورد اخیر باید گفت مصحح از ده نسخه‌ی خطی بهره جسته که عبارتست از: سه نسخه از دانشگاه تهران، سه نسخه از مدرسه‌ی عالی شهید مطهری، یک نسخه از کتابخانه‌ی مجلس شورای اسلامی و سه نسخه از کتابخانه‌ی ملی. مصحح با رجوع به این نسخ توانسته چهل و یک بیت جدید از شاعر بیابد که در هیچ یک از دو دیوان چاپی نفیسی و دبیرسیاقی نیامده است. روش مورد استفاده در این تصحیح شیوه‌ی بینابین است. در فصل آخر نیز نتیجه‌گیری و پیوستها و تصاویر ضبط شده است.

کلیدواژه: تصحیح متون، نسخه‌ی خطی، لامعی گرگانی، سبک شعری قرن پنجم

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	فصل اول (کلیات) .....
۲	۱-۱- آغاز سخن .....
۲	۲-۱- بیان مسأله .....
۳	۳-۱- اهداف تحقیق .....
۳	۴-۱- پرسشهای تحقیق .....
۳	۵-۱- فرضیه‌های تحقیق .....
۴	۶-۱- استفاده‌کنندگان از نتایج تحقیق .....
۴	۷-۱- نوع تحقیق .....
۴	۸-۱- پیشینه تحقیق .....
۸	فصل دوم (مبانی نظری تحقیق) .....
۹	۱-۲- تعریف تصحیح متن و نسخه خطی .....
۱۰	۲-۲- تصحیح انتقادی .....
۱۱	۳-۲- تاریخچه تصحیح در غرب و ایران .....
۱۴	۴-۲- ضرورت و اهمیت تصحیح متون .....
۱۵	۵-۲- روشهای تصحیح متون .....
۱۶	۶-۲- تصحیح در ادبیات منظوم .....
۱۸	فصل سوم (داده‌های تحقیق) .....
۱۹	۱-۳- شعر و ادب فارسی در دوره‌ی سلجوقی .....
۲۱	۲-۳- زندگی‌نامه‌ی لامعی گرگانی .....
۲۴	۳-۳- ممدوحان لامعی گرگانی .....

۲۵	۴-۳- سبک و نوع شعر لامعی گرگانی
۲۵	۴-۳-۱- ویژگی‌های زبانی شعر لامعی گرگانی
۲۸	۴-۳-۲- ویژگی‌های فکری شعر لامعی گرگانی
۳۴	۴-۳-۳- ویژگی‌های ادبی شعر لامعی گرگانی
۳۵	۴-۳-۵- مفاهیم و مضامین شعری لامعی گرگانی
۴۵	۴-۳-۶- اوزان اشعار لامعی گرگانی
۴۶	۴-۳-۷- آرایه‌های ادبی در شعر لامعی گرگانی
۴۶	۴-۳-۷-۱- آرایه‌های بیانی
۵۳	۴-۳-۷-۲- آرایه‌های بدیعی
۵۹	۴-۳-۸- مراحل کار
۵۹	۴-۳-۸-۱- تهیه‌ی نسخ مورد نیاز
۵۹	۴-۳-۸-۲- معرفی نسخ خطی دیوان لامعی گرگانی
۶۳	۴-۳-۸-۳- قدیمی‌ترین نسخه
۶۳	۴-۳-۸-۴- کامل‌ترین نسخه
۶۳	۴-۳-۸-۵- ویژگی‌های رسم‌الخط نسخ
۶۴	۴-۳-۸-۶- انتخاب نسخه‌ی اساس و مقابله‌ی نسخ
۶۵	۴-۳-۸-۷- روش تصحیح
۶۶	فصل چهارم (متن دیوان)
۱۷۲	فصل پنجم (نتیجه‌گیری)
۱۷۶	پیوست‌ها
۲۱۸	فهرست مراجع

فصل اول

کلیات

۱-۱- آغاز سخن

نسخ خطی گنجینه‌های با ارزشی هستند که به واسطه‌ی آنها بخش عمده‌ای از فرهنگ، تاریخ و ادب این کهن بوم به دست ما رسیده‌است و بدین وسیله نقش انکارناپذیر خود را در انتقال گذشته به زمان حال به عنوان پشتیبانی برای اندیشه‌ای پویا و پیشرو در عصر جدید بازی کرده‌اند و این نقش هنوز ادامه دارد. از آنجایی که شعر به عنوان شایع‌ترین هنر در میان ایرانیان از گذشته تا به امروز مطرح بوده‌است و از سوی دیگر محل ظهور فرهنگ و اندیشه‌ی ایرانی، شعر پارسی است؛ لذا تصحیح دواوین شعرا بسیار ضروری به نظر می‌رسد. این نسخ با ارزش قطعاً محتاج تتبعاتی هستند تا از کاستی‌ها و اشکالاتی که در زمان کتابت و یا گذر ایام و مسایلی از این دست بدان دچار گشته‌اند، پالوده گردند. تصحیح نسخ خطی این وظیفه‌ی خطیر را بر عهده دارد. دانشی که سابقه‌ی آن در کشورمان قریب به شصت سال است و آغازگران آن غربی‌ها بودند؛ اما علامه قزوینی با تلاشی ستودنی خود را به عنوان اولین ایرانی پردازنده بدین دانش و به عنوان چراغداری در این عرصه مطرح ساخت. مسیری که امروزه با کاستی‌های فراوانی روبروست و به نظر می‌رسد تلاشی مضاعف را می‌طلبد.

۱-۲- بیان مسأله

نسخه‌های خطی بخش وسیعی از واژگان ادب پارسی را در خود جای داده‌اند و تا زمانی که با فناوری امروز رنگ نشر و چاپ به خود نگرفته‌اند، از دسترس علاقه‌مندان و مخاطبان دور هستند؛ بنابراین تصحیح و ارائه‌ی آنها از یک سو این گنجینه‌ی واژگانی را آشکار می‌سازد و از سوی دیگر گاهی شاعران ناشناخته یا کمتر شناخته شده‌ی پارسی‌گو را به عاشقان این زبان دیرپا معرفی می‌کند و

بالتبع زوایای پوشیده‌ی دیگری از زبان، هنر و اندیشه‌ی این سرزمین را نمایان می‌سازد. لامعی گرگانی شاعری است مداح که در قرن پنجم هجری می‌زیست. وی در دستگاه سلجوقیان خدمت می‌کرد و اندکی بیش از هزار بیت شعر از او باقی مانده‌است. دیوان وی دو بار تصحیح و چاپ شده‌است؛ اما علی‌رغم تلاش‌های دو مصحح، آن اندازه که سزاوارش بوده، شناخته نشده‌است به گونه‌ای که از او چیزی جز یک نام در اذهان ادب‌دوستان بر جای نمانده؛ بنابراین تصحیح و تحقیقی جامع پیرامون زندگی، سبک شعری و دیوان او ضروری به نظر می‌رسد.

۱-۳- اهداف تحقیق

- ◀ آگاهی از پیشینه‌ی تاریخ تمدن و فرهنگ جامعه
- ◀ احیای میراث فرهنگی جامعه
- ◀ آشنایی با تصحیح نسخ خطی و شیوه‌های آن
- ◀ معرفی و شناسایی شاعر و ادیب کمتر شناخته شده، لامعی گرگانی، در عین حال تصحیح مجدد دیوان جهت یافتن ابیاتی تازه که در تصحیح‌های قبلی مرقوم نگردیده است
- ◀ آگاهی از ویژگی‌های زبان‌شناختی و تغییر و تحولات زبان
- ◀ افزایش دیدگاه‌ها نسبت به سبک شناسی شعر قرن پنجم

۱-۴- پرسش‌های تحقیق

- ۱- آیا نسخه‌های خطی قابل اعتنا از دیوان شاعر وجود دارد؟
- ۲- ویژگی‌های بارز سبکی و مضامین مهم شعری لامعی چیست؟
- ۳- بهترین روش برای تصحیح نسخه‌های خطی دیوان لامعی کدام روش است؟
- ۴- آیا تفاوتی میان نسخ خطی موجود با تصحیح استاد نفیسی و دکتر دبیر سیاقی وجود دارد؟

۱-۵- فرضیه‌های تحقیق

۱- اکثر نسخ خطی موجود از دیوان لامعی قابل اعتماد هستند؛ اما ایراد مهم همه‌ی آنها متأخر بودنشان است.

۲- مهمترین ویژگی‌های سبکی اشعار لامعی را باید در میان خصوصیات سبکی، سبک خراسانی جستجو کرد زیرا وی در محدوده‌ی این سبک جای دارد و مهمترین مضمون اشعار وی نیز همچون سایر شعرای قرن پنجم مدح است.

۳- بهترین روش تصحیح دیوان شاعر به جهت متأخر بودن نسخه‌ها و ارجح بودن نسبی یکی از نسخ (نسخه‌ی مدرسه عالی شهید مطهری با شماره‌ی ثبت ۱۵۰) شیوه‌ی بینابین است.

۴- با توجه به نسخ محدودی که دو استاد ارجمند از آنها بهره برده‌اند، به نظر می‌رسد میان نسخه‌های موجود دیوان لامعی و آثار چاپی این بزرگواران تمایزاتی باشد.

۱-۶- استفاده کنندگان از نتایج تحقیق

◀ دوستداران شعر و ادب فارسی

◀ استادان و دانشجویان رشته زبان و ادبیات فارسی

◀ علاقه‌مندان به تصحیح متون

◀ محققان و پژوهشگران تاریخ ادبیات فارسی

۱-۷- نوع تحقیق

این تحقیق، از نوع تحقیقات کتابخانه‌ای و توصیفی است.

۱-۸- پیشینه‌ی تحقیق

این دیوان یک بار به وسیله‌ی استاد نفیسی و بار دیگر از سوی دکتر محمد دبیر سیاقی تصحیح گردیده است که ذیلاً به تفصیل پیرامون این دو تصحیح سخن می‌گوییم.

دیوان لامعی گرگانی تصحیح مرحوم سعید نفیسی

استاد نفیسی دیوان لامعی را به سال ۱۳۱۹ در چاپخانه ایران با سرمایه آقای کوهی کرمانی مدیر مجله نسیم صبا چاپ کرد. این کتاب، مقدمه‌ای دو صفحه‌ای از آقای کوهی دارد و پس از آن، مقدمه-ی چهار صفحه‌ای استاد نفیسی آغاز می‌شود. در این مقدمه، مصحح از علاقه‌ی خاص خود به ادبیات فارسی سخن می‌گوید و اینکه این علاقه او را ترغیب به گردآوری جنگی از اشعار شاعران پارسی‌گو کرده است. سپس ایشان از نسخ خطی مورد استفاده‌ی خود در تنظیم دیوان سخن می‌گویند؛ نسخه‌ی ناقص دیوان لامعی که در تهران به سال ۱۲۹۵ در ۶۱۱ بیت منتشر شده است، ۲۸۴ بیت که در ذیل مثنوی وامق و عذرا در بمبئی یافته‌است، ابیاتی که از تذکره‌های معروف و سفینه‌ها و همچنین کتب لغت چون رشیدی، جهانگیری و مجمع الفرس سروری به دست آورده‌است. پس از آن نفیسی در چند سطر به بیان زمان آغاز و پایان احتمالی زندگی شاعر می‌پردازد و همچنین به برتری سخن لامعی بر منوچهری و پیروی معزی از وی می‌پردازد. وی در پایان مقدمه یادآور می‌شود که پس از انتشار دیوان لامعی، اشعاری از سیف اسفرنکی یافته‌است که در دیوان به نام لامعی چاپ کرده که در این مسأله سهو صورت گرفته‌است و این اشعار نمی‌تواند متعلق به لامعی باشد. چهار قصیده نیز در دیوان مرقوم شده است که منسوب به قطران است که با تتبع در سبک و زبان این اشعار مصحح نتیجه می‌گیرد آنها را باید متعلق به لامعی دانست نه قطران. این دیوان ۱۲۳۸ بیت دارد و با قصیده‌ای به مطلع ذیل آغاز می‌شود:

در جویبارها که نوشت این نگارها ؟

کایدون پر از نگار شد همه جویبارها

و البته با این ابیات پراکنده به پایان می‌رسد:

مرغ آبی به سرای اندر چون نای سرای

پاژگونه به دهان بازگرفته سر نای

اثر پای‌اش گویی که به فرمان خدای

به زمین برگ چنار است چو بردارد پای

بر تن از حله قبا دارد و در زیر قبا

آبگون پیرهنی جیب وی از سبز حریر

نفیسی در ذیل هر صفحه، واژگان دشوار و نکات مهم را شرح کرده، در پایان نیز فهرست اعلام را آورده است؛ اما با توجه به یافته‌های جدید دیوان چاپ نفیسی را نمی‌توان دیوان قابل اعتمادی برای لامعی دانست.

دیوان لامعی گرگانی تصحیح دکتر محمد دبیر سیاقی

دکتر محمد دبیر سیاقی نخستین بار در سال ۱۳۵۳ شمسی این دیوان را چاپ و منتشر نمود. سپس در سال ۱۳۵۵ شمسی تصحیح وی تجدید چاپ شد. این کتاب از یک مقدمه در هفت صفحه تشکیل شده است که مصحح در آن پیرامون زندگی شاعر، شاعرانی که الگوی شاعری وی بوده‌اند و میزان تأثیرپذیری او از آنها و خلاقیت‌هایی که او را از مقلدی صرف بودن می‌رهاند، توضیحاتی می‌دهد. سپس در همین مقدمه از نسخی که از آنها بهره برده، نام می‌برد که عبارتند از: جنگی متعلق به کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران، ابیاتی پراکنده از فرهنگ‌های سروری و اسدی، المعجم شمس قیس رازی، جنگی با نام اختصاری «ن ل» که ابیاتی افزون بر دیوان تصحیح مرحوم نفیسی دارد، خود دیوان نفیسی با نام اختصاری «چ» و همچنین مجمع الفصحای رضا قلی خان هدایت با نام اختصاری «مچ».

دبیر سیاقی در ادامه، فصلی شش صفحه‌ای پیرامون ممدوحان لامعی به رشته‌ی تحریر در می‌آورد. از آنهایی که از شهرت بیشتری برخوردارند به تفصیل سخن می‌گوید و از دیگران تنها در حد یکی، دو سطر و یا در حد نام بردن یاد می‌کند. وی فصلی را هم در ذکر منقولات پنج تذکره در باره‌ی شاعر می‌پردازد و با تکمله‌ای مقدمات خود را به پایان می‌برد. دیوانی که توسط او فراهم شده است ۱۱۰۸ بیت دارد و به ترتیب الفبایی تنظیم شده است. نخستین شعر قصیده‌ای است با مطلع:

در جویبارها که نوشت این نگارها؟

کایدون پر از نگار شد این جویبارها

فصل دوم

مبانی نظری تحقیق

ترقی و تعالی یک جامعه آنگاه مقدور می‌گردد که از پیشینه‌ی تاریخ تمدنش آگاه باشد و آنچه را از گذشته بر جای مانده‌است با بینش علمی و انتقادی، به دور از هرگونه حبّ و بغض مذموم در اختیار گیرد، نقاط ضعف و علل ناتوانی‌های گذشته را دریابد و نقاط قوت و علل توانایی‌های آن را بجوید. این آرمان میسر نمی‌شود مگر بر اثر شناخت پسندهای خوش و ناخوش مادّی و معنوی پیشینیان. در واقع بسیاری از پسندهای مزبور، در تاریخ تمدن هر جامعه‌ای -که دارای زبان و خط خاص خود بوده‌اند- به صورت آثاری مکتوب تجلی کرده و به نسل‌های روزگاران بعد رسیده، احیای این آثار یکی از راههایی است که شناخت مزبور را تضمین و تأمین می‌کند، و هر چه این شناخت بیشتر قرین عین و صواب باشد، مسلم است که سودمند تر خواهد بود. به همین منظور، از دیرگاهان، دانایان و فرزندگان هر جامعه و تمدنی به نکته‌ای پرداخته‌اند که در روزگار و زبان ما از آن به «نقد و تصحیح متون» تعبیر می‌شود، نکته‌ای که نمی‌توان بی‌مدد آن، گذشته، گذشتگان و آرا و عقاید آنان، و به طور کلی تاریخ و فرهنگ را آن‌گونه که بوده‌است، نه آن‌سان که شده‌است، بازشناخت.

با این مقدمه، در این فصل به بحث پیرامون کلیات و نظریاتی که در حوزه‌ی تصحیح متون مطرح است خواهیم پرداخت.

۲-۱- تعریف تصحیح متن و نسخه خطی

تعریف‌هایی که از نسخه در فرهنگ‌نامه‌های فارسی به فارسی یا عربی به فارسی آمده است بر کلیت بار معنایی آن دلالت ندارد و تنها متضمن بخشی از بار معنایی کلمه‌ی مزبور است:

کتابی که از روی آن نویسند. کتاب و هر نوشته‌ای که از روی کتاب و یا نوشته‌ی دیگر نوشته شده باشد. (فرهنگ نظام، ذیل واژه نسخه)

آنچه از آن بازنویسند. (دستور الاخوان، ذیل واژه نسخه)

رونویسی از کتاب، رونویس، رونوشت. (لغت نامه، ذیل واژه نسخه)

«وجه تسمیه‌ی نسخه، یا سبب خواندن کتاب خطی به نام نسخه، این بوده‌است که چون کاتب بر اساس رونویسی از کتاب، رونویسی دیگر فراهم می‌آورده، رونویس جدید، کاتب (یا خواهنده‌ی آن) را از رونویس مأخوذ بی‌نیاز می‌داشته‌است و چون رونویس جدید (یا نسخه نوشته‌شده‌ی جدید) نسخه‌ی قبلی یا رونویس مأخوذ را نسخ و ازاله می‌کرده‌است، از این رو به آن نسخه می‌گفته‌اند که مأخوذ از واژه‌ی نسخ به معنای زدودن و زایل کردن است». (تاریخ نسخه پردازی و تصحیح انتقادی نسخه‌های خطی، ص: ۲۶)

در حقیقت تصحیح متن به دست آوردن متنی است، که به متن اصلی نویسنده از همه نزدیکتر باشد، «مصحح در قبال متن نه ویراستار علمی است و نه منشی و نویسنده؛ بلکه امینی است که می‌کوشد غبار تصرفات کاتبان و اهل ازمنه‌ی پیش را از چهره‌ی اثر بزدايد و بر مبنای دریافتی که از حیات و روزگار و زبان و باورهای نویسنده‌ی اثر دارد، در چارچوب ضوابط علمی و احتیاطات امانتدارانه، متنی مطابق یا همانند آنچه مؤلف تسوید کرده‌است، ارائه دهد». (راهنمای تصحیح متون، ص: ۱۳)

در تعریف نقد و تصحیح متون گفته‌اند: «به‌حاصل آوردن نسخه‌ای از اثری که براساس عرض دادن و مقابله کردن نسخه‌های خطی معتبر و موثق آن اثر فراهم آمده باشد، طوری که نسخه‌ی مذکور، چه از جهت مفهوم و معنی و چه از بابت لفظ و صورت، عین نسخه‌ای باشد که مؤلف عرضه داشته‌است، و یا لااقل هیأتی داشته باشد که مؤلف اثرش را به مانند آن و یا نزدیک به آن فراهم آورده‌است». (راهنمای تصحیح متون، ص ۱۴ - ۱۳)

۲-۲- تصحیح انتقادی

تصحیح انتقادی متن ترجمه‌ی Text criticism انگلیسی است و عرب‌ها به آن «نقد النصوص» می‌گویند.

در فرهنگ اصطلاحات ادبی جوزف شپیلی، تصحیح انتقادی متن چنین تعریف شده‌است: